

Ötlet: DEGRÉ ALAPOS
ÖTLETÉS IDEJE: 1974.

TART.: LEKTORI ÚÉLEMÉNY HORVÁTH SÓZSEF: PADÁNTI
BIRÓ MÁRTON XUM. SZ. SOMOGY MEGYEI EGYHÁZLÁTO-
GATA'SA

7 lap

FÖLDRAZSI MUTATÓ: ZALAEGERSEG

SÁK MUTATÓ: XXXIII.

PAPÍRIPARI VÁLLALAT

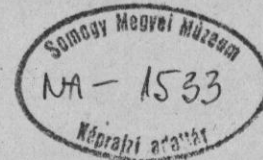

KISKUNHALASI GYÁRA

LELTÁROZÁS

ÁTVEVETVE AZ EÖTS. LTK. 2765-ös TETELE ALÓL.

Somogy megyei Múzeumok Igazgatóságának
Kaposvár

Kitüntető megbízásából a Horváth József által magyarra lefordított és bevezetővel ellátott "Padányi Biró Márton XVIII. századi Somogy megyei egyházlátogatása" című, 71 gépelt oldal, azaz 2.2 szerzői iv terjedelmű dolgozatról a következő

lektori véleményt

terjesztem elő.

I.

Egyet értek a fordítóval abban, hogy a canonica visitatiók történelmünknek igen fontos forrásai, de nemcsak a vallásos élet, a falu vallási arculata szempontjából, hanem nagyon fontos művészettörténeti, műemléktörténeti, kulturtörténeti /iskolák, tanítók állapota/ és általános társadalomtörténeti jelentőségük van. Rengeteg e témakörbe tartozó kérdés a canonica visitatiók ismerete és feldolgozása nélkül meg nem oldható, sőt probléma-szerűen fel sem vethető. Ezek a források tehát méltók arra, hogy nyomtatásban is közöljük, széles rétegek számára hozzáférhetővé tegyük őket.

Ennek következtében javasolom a munka kiadását.

Mindjárt felvetem azonban a kérdést, célszerű e csak magyar fordításban közölni a canonica visitatiót. Értem a Múzeumi Igazgatóság elgondolását. Széles köröket kíván tájékoztatni. Hatalmas lendületet adhat a honismereti mozgalomnak egy ilyen forrás közzététele, még iskolai szakkörben is foglalkozhatnak a forrás értelmezésével, magyarázatával, belőle következtetések levonásával. Másrészt azonban bármilyen precíz is a fordítás, bármilyen jól ismeri a fordító nemcsak a klasszikus, de a XVIII. században hazánkban használt latin nyelvet, a fordításnál lehetnek egyéni meglátásai, amiket más történelemkutató esetleg másképpen értelmez. Erre csak két példát hozok fel.

Egyik a kézirat 3. l. 2. pont második bekezdésében használt "körmen kifejezés. Felteszem, hogy a visitatio eredeti szövegében a

"processio" kifejezés van, mégis azt hiszem, az egyik faluból a másikba, vagy a falu határában kinn lévő "szent kut"-hoz vezetett felvonulásra a helyes magyar kifejezés nem "körmenet" hanem "ünnepi bucsujárás" ~~van~~ esetleg "zarándoklat" volna. Másik ilyen nekem feltűnő fordítási probléma a 13 l. 2. sorában ~~szentkut~~

és néhány helyen később is használt "telepes" kifejezés. Megint felteszem, hogy az eredeti szöveg-ben "hospes" van. Ennek a kifejezésnek "telepes"-el fordítása tulajdonképpen nem helytelen, hisz a középkorban ebben az értelemben használták. Az is igaz, hogy Somogyvár a török háború után újonnan telepített község. De XVIII. századi összeírásaink a "hospes"-t "gazda" értelemben használják, tehát minden önálló jobbágyra sőt sokszor zsellérré is ezt alkalmazzák, akkor is ha az illető család "post hominum memoriam" mindig ebben a faluban élt.

E példákat annak igazolására ~~xxxxxxxxxxxx~~ hoztam fel, hogy annak számára, aki tudományosan akarja felhasználni a forráspublikációt, aki ezen a nyomon tovább akar kutatni, nem mindig elég a fordításban való közlés. Némelyik kifejezésnek új, a ~~fx~~ jóhiszemű és jó latinista fordító által el sem képzelt értelmet tulajdoníthat. Legyen szabad utalnom arra, hogy a "praedium" kifejezésnek, amit általában "pusztá"-nak fordítunk, Gyórfy György az Árpádok korában azt az értelmet tulajdonítja, olyan helység ahol rabszolgák dolgoznak. Ezt az értelmezést legújabb történetírásunk általában is elfogadja. Ezért vetem fel azt a gondolatot, hogy a visitatio szöveges részeit /a névsorokat nem/ jó volna bilingvis kiadásban közölni, úgy, hogy ugyanazon oldalra két hasábot szednének, egyiket a latin eredeti szöveggel, másikat a fordítással. Jól tudom, hogy ez jelentős terjedelem és költségtöbbletet jelentene, emellett szélesebb olvasóközönség, pl. a helybeliek, a honismereti mozgalom résztvevői számára felesleges precizkedés volna, de a tudománynak sokat használna.

II.

Néhány részletmegjegyzés.

Nem helyeslem a közlemény címét. A bevezetés ugyan utal arra, hogy egy hosszabb kiadmánysorozat van tervbevéve, mely Biró Márton összes somogyi canonica visitatioit közzétenné. Ez a mostani közlés azonban csak Somogyvárra és filiáira vonatkozik. Tehát vagy meg kell változtatni a címet és "Biró Márton egyházlátogatásá ~~xxxxxx~~ jegyzőkönyve Somogyvárról és leányegyházairól" címet adni, vagy ha a hosszabb közléssor reális terv, alcimként feltüntetni "I. Somogyvár".

A bevezetésben vagy a Somogyvár leírását adó szöveges rész élén fel kell ~~xxxx~~ tüntetni a visitatio pontos évszámát. Így magam is csak következtetni tudok abból, hogy feljegyzi, két katolizálás történt Somogyvárott 1748-49-ben, hogy a visitatio

1749-ben vagy 1750-ben történetelt. A visitatio megjegyzéseiben azonban - a jegyzőkönyv végén külön is feljegyzi, hogy Remete pusztát 1747 júniusában látogatták meg. A kettő egymásnak ellentmondani látszik. Lehet, hogy a Remete pusztai látogatásról korábban készült írásbeli feljegyzés, és ezt bemásolták a canonica visitatioba.

Feltétlenül fel kell tüntetni a bevezetésben az eredeti irat pontos levéltári jelzetét. Minthogy magam is nemrég néztem meg ezt a canonica visitatio sorozatot, tudom, hogy a Veszprémi Püspöki Levéltár A.8. sorozatában van, de fel kell tüntetni a Tom. /kötet/ számot is /a zalai a Tom. 10/, és a lapszámot. A zalai esperesség visitatioja 1748-ban kelt.

Nem figyeltem arra, így nem is jegyeztem ki, de a Bevezetésben jó volna feltüntetni ~~xxx~~ - ha kiderül a jegyzőkönyvből, hogy személyesen ki volt a visitator. Az általam vizsgált zágrábi püspöki visitatioknak XVII. századi köteteit némileg jellemzi az is, ki volt, melyik kanonok vagy esperes aki személyesen a faluban eljár, és az összes problémákat írásba foglalta.

Az 1-2. oldalon foglalt rövid bevezetőt címmel is el kellene látni, és talán a végére tenni a szerző aláírását, hogy feltűnő legyen, ez még nem a forrás szövege, ^{hanem} ~~xxx~~ a fordító nézetéi.

Meggondolandónak tartom, hogy a bevezetésben szerepeljen e az, hogy Veszprém Magyarország legrégebbi püspöksége. Tudok arról, hogy a veszprémi egyháztörténeti gárdának /Pfeiffer János néhai Horváth Konstantin, néhai Gutheil Jenő/ ez az álláspontja, de ez tudomásom szerint még tudományosan, publikációkban nincs bizonyítva és megvitatva. Lehet, hogy igazuk van, előttem kétesnek tűnik. Jobb az erre utaló megjegyzést elkerülni.

Nem helyeslem az 1. oldal harmadik bekezdésében használt török "megszállás" kifejezést sem. Először is nem megszállás érvényesült Somogyban /ami ideiglenességet jelentene/, hanem hódoltság, amit a magyar uralkodó számos békekötésben elismert, másodszor nem régen Ruzsás Lajos és Mérey Klára megdöbbentő erővel bizonyította, ~~megyx~~ /Dunántúli Tudományos Intézet szigetvári Zrínyi emlékkötete 1966/, hogy nem a hódoltság, hanem a háborúk, szerintük főleg a 15 éves háború pusztította el Somogyot, amikor a felvonuló hadseregek ott vették az élelmet, ahol érték, egyáltalában nem törődve azzal, hogy a kifosztott jobbágy tud-e tovább gazdálkodni, de még azzal sem, nem hal-e éhen. E tekintetben nem igen volt különbség a török és ^{az} császári hadak között, ide érte

a magyar hajdukat is. Perjés Géza néhány évvel ezelőtt megjelent klasszikus Zrinyi tanulmányában megállapította, hogy Somogyot végképp Zrinyi Miklós /a költő/ 1664-es téli hadjárata pusztította el, tudatos stratégiai megfontolásból, hogy a felvonuló török sereg ne jusson élelemhez, ezzel lassabbá váljon a haladása, és ideje legyen Kanizsa megostromlásához. Ebben azonban csatlódnia kellett, szerinte a császári tábornokok lassúsága miatt, főleg azon an azért, mert Kanizsa akkora mocsár közepén feküdt, hogy annak partjáról még ágyuval sem érte el a vár erődítményeit.

Helyenek tartanám, ha a szerző a canonica visitatiók fontosságát a véleményem első bekezdésében foglalt gondolatokkal is hangsúlyozná.

Célszerűnek tartanám, ha ugyancsak a bevezetőben a szerző néhány társadalomtörténeti adatra is felhívna a figyelmet, ami a canonica visitatióból kitűnik. Egyik ilyen a nemzetiség megítélése. A visitatio Somogyvárt tiszta horvát falunak nevezi, de a felsorolt 72 családi névből 16 világosan és egyértelműen magyar /3 Farkas, 3 Kovács, Maros, Varga, Róka, Böröc, Ember, Nemes, Csordás, Sári, Sánta, 2 Osztopány /ami nyilván Osztopáni-t akar jelenteni, és csak az a jelentősége, hogy Osztopánról költöztek oda/. Nyilván ilyenféle vizsgálatot lehetne végezni a sokác falunak másított Osztopán falu tekintetében is. A canonica visitatiót csak az érdekelte, hogy a többség horvát, prédikációnak, halotti bucsuztatónak rendszerint horvát nyelvűnek kell lennie, hisz nyilván ezért került ide a tenger melléki Bengg-ből a horvát plébános is, akinek horvát nyelvű egyházi könyvei is voltak. /Magyar nyelvűt a felsorolásban nem találunk/.

Másik ilyen forrás értékelő megjegyzés lehetne, hogy talán a plébánia székhelyközségében és Osztopánon pontosabb volt a hívők összeírása. Feltűnő és indokolatlan, hogy Somogyvárott 75 családban 553 lelket talált, az átlagos családlétszám tehát 7.4, ~~Osztopánon~~ ^{Vámoson} 47 családban 387 lelket, az átlagos családlétszám tehát 8.2, Osztopánon 61 családban 397 lelket, az átlagos családlétszám tehát 6.5, Pamukon 25 családban 138 lelket, az átlaglétsszám tehát 5.5, az ujonnan telepített Eddén meg éppen 19 családban 93 lelet, az átlaglétsszám tehát 4.9. Persze ez utóbbi összefügghet azzal is, hogy az ujonnan telepített pusztára többnyire fiatalok jöttek, tehát aránylag kevés volt a nagycsaládi együttélés. Itt említem meg, hogy mind Lipszky Repertoriuma /1808/, mind Fényes Elek "Magyarország mostani állapota /1836/ mind az öt helységet egységesen magyar lakosságúnak minősíti, Fényes szerint

Somogyvár lélekszáma 1076, Osztopáné 799, Pamuké 433, Eddéé 280, tehát száz év alatt a két előbbi falu nem egészen megduplázódott, a ~~közös~~ két utóbbi megháromszorozódott.

Feltétlenül utalni kellene arra, hogy az összeirt családok többsége még nagycsaládi közösségben gazdálkodik. Somogyvárott az 1, 3, 10, 15, 21, 30, 42. stb. családban több nő, családos testvér ~~közös~~ egy házban lakik, együtt él. Ez a gazdálkodás módját is jellemzi.

Feltétlenül utalni kell arra, hogy az egészen kis gyermekeket a hívők katasztere nem igen veszi számba. Csak kivételesen fordul elő egyéves, vagy félésves gyermek, ennél fiatalabb sohasem. A visitator nyilván egyszerűen számolt az akkor hihetetlen mértékű csecsemőhalandósággal, a csecsemőket nem tartotta szükségesnek feltüntetni, hisz ki tudja mennyi marad meg belőlük. Itt kellene utalni arra, hogy az életkorok mind becsültek. Ebből származnak olyan jelenségek, hogy sokszor az apa valószínűtlenül magas koru a felnőtt gyermekei korához képest. Somogyvárott a 13. sorszám alatti 56 éves gazda anyja 100 éves. De akad ilyenre több példa is. Ez érthető is. Somogyvár is, Vámos is, a visitatio előtt kb. 4 évtizeddel települhetett ujja, anyakönyvvezetés nyilván jóval ezután indult meg /bár Somogy megyének a Magyarország Vármegyéi és Városai sorozatban megjelent monográfiájának említés tesz a török hódoltság alatti "rác" telepésekről/, az idősebbek tehát maguk sem tudták, mennyi idősek lehetnek.

Feltétlenül utalni kellene egy furcsak társadalmi értékítélet szerű jelenségre, a családhoz szegődött szolgáknak, olykor a zselléreknek is nincs családi neve, csak keresztnévét tüntetik fel. Ezeket családi néven nem is tartották tehát számon. Az özvegyeket mindig leánynevükön tüntették fel, tehát még érvényesült a régi magyar szokás, mely szerint az asszony leánynevét használta, csak családjogi kapcsolatokban, neve után említették, kinek a felesége.

Megdöbbenő viszonyokra mutat a 37 oldal 13. alatt említett 11 éves, 42. l. 33. alatt említett 10 éves szolga, és a 44. l-on 43. alatt említett 12 éves kanász. Ezek vagy felbomlott, vagy éhhalállal küzdő családokból származhattak, hogy ennyire kicsi gyermekkorukban elszegődítették őket, vagy mint árvát "kiadták".

Feltétlenül utalni kell arra, hogy "a hívők katasztere" nagyon precíz, sokkal több adatot tudhatunk meg a családnagyságokról, de még a családok létszámáról is, min a bármelyik korabeli összeírásból. De felületességek ebben is vannak. Pl. Somogyvárt a szövegben két katolizálást is említ, a kataszter utáni össze-

sítésben convertitákról nem tesz említést. Némelyik nagy család tagjainak felsorolásából nem lehet megállapítani, melyik gyerek a családfő fia, melyik melyik gyermekéőik származó unokája. Ez némely családnál világos, másutt meglehetősen zavaros.

Nem tudom, helyesen másolt e a fordító, a 15. l-on a 3.sz. alatti családban, a családfő Svat-nak, két testvére Szvat-nak van írva. Ha másolási hiba volna, kijavítandó. Ha azonban helyes a másolás, amit felteszek, feltétlenül rá kell mutatni a helyesírásnak, de különösen a családnevek írásának roppant ingadozó voltára, hogy ugyanazon oldalon két sorral lejjebb másként írják ugyanazon család nevét.

A fordítónak, mint papnak talán nehezebbre esik leírni, de felvetem a gondolatot, hogy a 6-7 oldalon a "szent kut"-nál bekövetkezett csodás gyógyulások leírásának történelmi jelentősége nincs, de nagyon érdekes abból a szempontból, mit tartott fontosnak és az utókor számára megjegyzendőnek a visitator.

Viszont feltétlenül utalni kell a plébános könyveinek felsorolásával kapcsolatban, egyrészt, hogy a visitator milyen fontosnak tartotta, a plébános könyveinek egyenkénti felsorolását, másrészt, hogy az aránylag igen szép számú könyv a plébános magas műveltségét és érdeklődését, könyvekre való költés hajlamát árulja el. Nagyon jellemző, hogy nemcsak latin nyelvű könyvei vannak, szép számmal akad horvát munka is, de magyar nyelvű nincs. Érthető, a plébános maga is horvát, a pasztorációban is elsősorban a horvát nyelvre van szüksége, de egész kulturájára jellemző. Noha teológiát legalább részben nem Zengg-ben /ma Senj, akkori helyesírásban Seng/ vagy Zágrábban, hanem Bécsben végezte, inkább horvát, nem pedig német nyelvű könyveket tart. Nem jegyzik fel róla, tud e magyarul. Ezt a magyar falukban plébánoskodó, de a zágrábi egyházmegyében tartozó papokról a zágrábi visitatiókban már fél évszázaddal korábban is mindig feltüntették.

Végül meg kell említeni a bevezetésben, hogy a plébános jövedelmei között /12.1.3.pont/ nincs ugyan kifejezetten feltüntetve, hogy kitől kapja a gabonajárandóságát, de ez csak a község lakossága lehet, mert különböző helyeken kifejezetten feljegyzik, hogy sem a kegyurtól sem a püspöktől /sedecima/ nem kap.

Érdekes jelenség, hogy ludimagister van ugyan, feladata a harangozás, a kántori teendők ellátása, a temetéseknek kísérete, de tanítványa nincs. Nem is lehet, mert iskolaház, tanítólak sincs. Talán meg kellene említeni, hogy a tanulók elmaradása

nem is a helyiség hiányán, vagy éppen nem a lakosság "gonosz" indulatán múlt, mint azt a visitatio feltünteti, hanem aránylag igen magas tandíjat szedtek akkoriban a "tanító elejbe" küldött gyermekektől. Ez a tandíj Zalában 1770-ben évi 1 Ft-ot, néha többet is kitett, ami a naturálgazdaságunkot folytató parasztnak hallatlan összeget jelentett, hisz a földesurnak fizetett pénzjáradék, a census is évi 1 Ft-ot tett ki.

Azt hiszem ilyenféle forrásértékelő megjegyzések könnyebben érthetővé és érdekesebbé tennék a forráskiadmányt, anélkül, hogy ezzel a fordító feldolgozásra vállalkozna.

A fordításhoz csak annyiban szólok hozzá, hogy biztosnak tartom, a fordítás jó, az eredeti fogalmazás pongyola, és a járandóságok neve hol nominatívusban hol accusativusban van. Az azonban nem teszi a fordítást kevésbé hitelessé, ha e pongyolaságokat épkezláb mondatokká szerkeszti át a fordító.

A fordító is észrevette a 13 l-on, hogy a ludimagisternek fizetendő gabonamennyiség nem lehet az egész illető gazda egész gabonatermésének hatoda, negyede stb., hisz ez őt tönkretenné, a mestert pedig krózsussá változtatná, ami a magyar történelemben eddig soha nem fordult elő. Csupán abban téved, hogy fontban akarja számítani a gabonát, holott ekkoriban a gabonát nem fontban, hanem mérőben számították, a plébános gabonajövedelme is mérőben van feltüntetve. Tehát harangozásért minden gazda negyed mérő gabonát adott stb. A mérő ürmérték volt. A legáltalánosabban használt "pozsonyi mérő" mai ürmértékünkkel számítva 62.5 litert tett ki.

A 13 l-on azt mondja, hogy az iskolamester a pásztorházban vagy a megyeházban lakik. Ez utóbbiról nem tudom elképzelni, mi lehet. Bizonyosra veszem, hogy nem "domus comitatus" van az eredeti szövegben, hisz miért lett volna Somogy megyének háza Somogyvárt. Nem tudom, milyen kifejezést tartalmaz az eredeti szöveg, így nem javasolhatok más kifejezést.

x

Elnézést kérek a sok aprólékosnak tűnő megjegyzésért. Megjegyzéseimet a szerző számára irtam, és az a cél vezetett, hogy az érdekes kezdeményezés még szebb, használhatóbb kiadványként kerüljön az olvasók kezébe.

Zalaegerszeg 1974 december 24

Degré Alajos
/Degré Alajos/
kandidátus, főlevéltáros